

TŁUMACZENIA

MONUMENTA AERE PERENNIORA

MACIEJ JOŃCA

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

‘EPITAFIUM ALII POTESTAS’ (CIL VI 37965)

Epitafium mieszkanki Rzymu, wyzwolenicy, która nazywała się Allia Potestas, jak wiele podobnego rodzaju inskrypcji, odnaleziono w Wiecznym Mieście przypadkowo. W roku 1912 podczas prac związanych z budową garażu przy Via Pinciana robotnicy natknęli się na przepołowioną marmurową płytę. Wyłączywszy to uszkodzenie, stan zachowania obiektu okazał się bardzo dobry. Uwagę zwraca pięć otworów – dwa na górze i trzy na dole – które służyły do tego, by płytę przymocować do obelisku lub ściany w większym założeniu grobowym. Mogła wisieć również nad lub pod kolumbarium, w którym złożono urnę z prochami zmarłej.

Utwór na cześć Alii Potestas nie został opatrzony datą. Ze względu na kształt liter początkowo przyjęto, że epitafium powstało na przełomie III i IV w. n.e. Badania o charakterze stylistycznym i lingwistycznym pozwoliły jednak dopuścić możliwość stworzenia go już w II w. n.e. Opracowania o charakterze encyklopedycznym posługują się tymczasem asekuracyjnymi formułami, zgodnie z którymi inskrypcja powstała pomiędzy I i IV w. n.e.

Dla ówczesnych i współczesnych badaczy kluczowy okazał się fakt, że cały tekst zachował się w stanie nienaruszonym. To on bowiem wywołał największą sensację. Podzielony na dwie kolumny wywód sporządzono metrycznie. W narracji przeważa heksametr daktyliczny (łac. *versus hexameter dactylicus*). W nauce podkreślano, że autor epitafium mógł i zapewne nieźle znał poezję Owidiusza, a choć jego wersy nie osiągnęły poziomu owidiańskiego aryzmu, to momentami zbliżyły się do niego na tyle blisko, że – co podkreśla między innymi Nicholas Horflall – nie ma się czego wstydzić.

Tekst stanowi unikat wśród rzymskich epitafiów nie tylko ze względu na kunsztowną formę, jaką mu nadano, lecz także z powodu zamkniętej w niej treści. O ile bowiem bez trudu można odnaleźć paralele dla stereotypowego wizerunku kobiety w gospodarstwie domowym, to już nader odważne peany na temat przymiotów ciała Alli Potestas oraz odrobinę szokujące detale związane z jej życiem osobistym odbiegają od konwencji, w których nawet liberalni Rzymianie zwykli utrzymywać okolicznościowe notatki o zmarłych.

Ze wskazanych wyżej powodów tekst zaraz po odkryciu ściągnął na siebie zasłużone zainteresowanie uczonych. Bardzo szybko sporządzono również jego liczne tłumaczenia na języki narodowe. Niniejszym przedkładamy pierwszą próbę przekładu polskiego. Z powodu wielu oczywistych braków po stronie tłumacza nie ma on charakteru *stricte* poetyckiego. Niemniej, nawet mimo tego drażniącego mankamentu, treść inskrypcji w zaproponowanej formie zasługuje na przybliżenie polskiemu czytelnikowi. Zdradza bowiem szczegóły związane z sylwetką Alii Potestas oraz daje obraz emocji, jakie towarzyszyły jej patronowi, kiedy komponował utwór na cześć ukochanej. Są one bardzo osobiste, a niekiedy wręcz pikantne. Tak chciał autor, a tłumacz dołożył wszelkich starań, by za nim nadążyć.

O bohaterce utworu nie wiadomo nic, poza tym, co wynika z treści inskrypcji. Pochodziła z Peruzji, żyła w Rzymie i została wyzwolona przez równie enigmatycznego jak ona Aulusa. Patron bez wątpienia był nią zafascynowany. Stanowiła dla niego ucieleśnienie kobiecego ideału. Zmarła przed nim, pozostawiając go w bólu i żalobie.

W obyczajowości rzymskiej mocno zakorzeniony był pogląd, zgodnie z którym cienie zmarłego dopóty żyją i mają się dobrze, dopóki ktoś o nich pamięta, co najlepiej można było sprokurować przez wymówienie imienia zmarłego. Pograżony w rozpacz Aulus dopiął swego. Imię Alii Potestas znane jest obecnie każdemu, kto choćby powierzchownie miał styczność ze społeczną historią starożytnego Rzymu. Pojawia się ono również na ustach niezliczonych mas turystów odwiedzających codziennie rzymskie *Museo Nazionale*. Płyta z jej epitafium znajduje się w jego oddziale ulokowanym w dawnych termach Dioklecjana nieopodal stacji Termini. Obok *Laudatio Turiae* (CIL VI 41062) elogium skomponowane na cześć pięknej Peruzyjki stanowi jeden z najciekawszych eksponatów udostępnionych zwiedzającym tę placówkę.

‘DIS MANIB(US)
ALLIAE A(ULI) L(IBERTAE) POTESTATIS’

- 1 Hic Perusina sita est, qua non pretiosior ulla.
- 2 Femina de multis vix una aut altera visa
- 3 sedula. Seriola parva tam magna teneris.
- 4 “Crudelis fati rector duraque Persiphone,
- 5 quid bona diripitis exuperantque mala?”
- 6 Quaeritur a cunctis, iam respondere fatigor,
- 7 dant lachrimas, animi signa benigna sui.
- 8 Fortis, sancta, tenax, insons, fidissima custos,
- 9 munda domi, sat munda foras, notissima volgo,
- 10 sola erat ut posset factis occurrere cunctis;
- 11 exiguo sermone, inreprehensa manebat.
- 12 Prima toro delapsa fuit, eadem ultima lecto
- 13 se tulit ad quietem positis ex ordine rebus.
- 14 Lana cui e manibus nuncquam sine caussa recessit,
- 15 opsequioque prior nulla moresque salubres.
- 16 Haec sibi non placuit, numquam sibi libera visa.
- 17 Candida, luminibus pulchris, aurata capillis,
- 18 et nitor in facie permansit eburneus illae
- 19 qualem mortalem nullam habuisse ferunt,
- 20 pectore et in niveo brevis illi forma papillae.
- 21 Quid crura? Atalantes status illi comicus ipse.
- 22 Anxia non mansit, sed corpore pulchra benigno.
- 23 Levia membra tulit, pilus illi quaesitus ubique;
- 24 quod manibus duris fuerit culpabere forsan:
- 25 nil illi placuit nisi quod per se sibi fecerat ipsa.
- 26 Nosse fuit nullum studium, sibi se satis esse putabat,
- 27 mansit et infamis, quia nil admiserat umquam.
- 28 Haec duo dum vixit iuvenes ita rexit amantes,
- 29 exemplo ut fierent similes Pyladisque et Orestae:
- 30 una domus capiebat eos unusque et spiritus illis.
- 31 Post hanc nunc idem diversi sibi quisq(ue) senescunt;

CIENIOM ALII POTESTAS
WYZWOLENICY AULUSA

- 1 Tu leży najdroższa ze wszystkich Peruzyjka.
- 2 Z mnóstwa innych zaledwie ta czy inna wydawała się równie
- 3 sumienna. Za życia tak wielka, spoczywasz w małej urnie.
- 4 „Okrutny władco losu i surowa Persefono,
- 5 dlaczego pozbawiacie nas dobrego, a złe pozostaje?”
- 6 pytają wszyscy, ja nie mam już siły odpowiadać,
- 7 a oni wylewają łzy – znak ich pocziwej duszy.
- 8 Silna, zacna, konsekwentna, prawa, najwierniejsza strażniczka,
- 9 schludna w domu, zadbana poza domem, powszechnie znana.
- 10 Tylko ona zawsze potrafiła podjąć trafną decyzję.
- 11 Małomówność uchroniła ją od krytyki.
- 12 Pierwsza podnosiła się z łóżka i ostatnia
- 13 udawała się na spoczynek, dopilnowawszy wprzód wszystkiego.
- 14 Nigdy bez słusznej przyczyny nie wypuszczała z rąk przędzy.
- 15 Żadna nie przewyższyła jej w gorliwości i czystości obyczajów.
- 16 Nigdy nie była z siebie zadowolona i nigdy nie uważała się za osobę
wolną.
- 17 Miała białą skórę, piękne oczy, złote włosy,
- 18 a taka jasna świeżość biła z jej twarzy,
- 19 jakiej nie posiadał żaden śmiertelnik.
- 20 Na śnieżnej piersi widniały drobne sutki.
- 21 A nogi? Zawstydziłaby samą Atalantę!
- 22 Nie krępowała się, ale szczerze darzyła pięknym ciałem.
- 23 Wznosiła kształtne ramiona, po których rozsypywały się włosy.
- 24 Ktoś mógłby powiedzieć, że miała zbyt twarde dłonie.
- 25 Cieszyła się tylko tym, co zrobiła dla siebie.
- 26 Uważała, że na niczym nie zna się wystarczająco.
- 27 Nie mówiono o niej źle, gdyż zawsze postępowała dobrze.
- 28 Dopóki żyła, tak ułożyła dwóch młodych kochanków,
- 29 że stali się na podobieństwo Pyladesa i Orestesa:
- 30 spajał ich jeden dom i jeden duch.
- 31 Po jej śmierci rozeszli się i osobno starzeją.

32 femina quod struxit talis, nunc puncta lacesunt.
33 Aspice ad Troiam, quid femina fecerit olim!
34 Sit precor hoc iustum exemplis in parvo grandibus uti.
35 Hos tibi dat versus lacrimans sine fine patronus
36 muneris amissae, cui nuncquam es pectore adempta,
37 quae putat amissis munera grata dari,
38 nulla cui post te femina visa proba est.
39 Qui sine te vivit, cernit sua funera vivos.
40 Auro tuum nomen fert ille refertque lacerto,
41 qua retinere potest auro collata Potestas.
42 Quantumcumq(ue) tamen praeconia nostra valebunt,
43 versiculis viues quandiucumque meis.
44 Effigiem pro te teneo solacia nostri,
45 quam colimus sancte sartaque multa datur,
46 cumque at te veniam, mecum comitata sequetur.
47 Sed tamen infelix cui tam sollemnia mandem?
48 Si tamen extiterit, cui tantum credere possim,
49 hoc unum felix amissa te mihi forsitan ero.
50 Ei mihi! Vicisti: sors mea facta tua est.
51 Laedere qui hoc poterit, ausus quoque laedere divos:
52 haec titulo insignis, credite, numen habet.

32 Co zbudowała ta niezwykła kobieta, teraz burzą wzajemne pretensje.

33 Spójrzcie na Troję! Cóż tam kiedyś uczyniła niewiasta!

34 Wolałbym użyć tego trafnego porównania do mniej ważnej sprawy...

35 Słowa te pisze patron zalewający się łzami.

36 Odeszłaś ze służby, ale na zawsze pozostaniesz w jego sercu.

37 Oto dar godny, jak mniema, który docenisz.

38 Po tobie nie ma już dla niego odpowiedniej kobiety.

39 Ten, który żyje bez ciebie, już teraz widzi swój pochówek.

40 W złocie nosi na ramieniu twoje imię – Potestas,

41 gdyż tylko tak może cię zatrzymać.

42 Jak długo zachowa się moje przesłanie,

43 tak długo żyć będziesz w moich wersach.

44 Zastępuje mi cię portret, w którym znajduję ukojenie.

45 Otaczamy go czcią i obficie zdobimy wieńcami,

46 a kiedy przyjdę do ciebie, on podąży za mną do grobu.

47 Komu jednak, nieszczęsny, mam zlecić pochówek?

48 Gdyby znalazł się ktoś, komu mógłbym powierzyć to zadanie,

49 w tym jednym byłbym szczęśliwy, utraciwszy ciebie.

50 O, ja nieszczęsny! Zwyciężyłaś. Mój los stał się twoim.

51 Kto ośmielił się znieważać ten grób, znieważy również bóstwa!

52 Wierście mi, osoba z tego epitafium ma w sobie pierwiastek boski.

KOMENTARZ

A d D i s M a n i b (u s) – standardowa formuła dedykacyjna. O ile w inskrypcjach pamiętających epokę republikańską oraz początek pryncypatu nie pojawia się zbyt często, to już od II do IV w. n.e. spotkać ją można na łacińskich nagrobkach jak imperium długie i szerokie. Jej zanik datuje się na VI w. n.e. Zwrócenie się do manów, będących posiadającymi boski pierwiastek cieniami zmarłego, w symboliczny sposób nadawało miejscu pochówku status *res religiosa*. Wyjmowano

je tym samym spod zwierzchnictwa ludzi i oddawano pod władzę sił nadprzyrodzonych.

Ad Alliae A(uli) I(ibertae) Potestatis – praktyka wystawiania wyzwoleńcom nagrobków przez patronów była w antycznym Rzymie szeroko rozpowszechniona. Inskrypcja niniejsza wyróżnia się jednak ze względu na formę, jaką jej nadano. Przywołana formuła dowodzi, że Allia Potestas nie została wyzwolona po to, co również zdarzało się nierzadko, by patron mógł ją następnie poślubić (*manumissio matrimonii causa*). W przeciwnym wypadku należałoby oczekiwać w omawianym miejscu formuły w rodzaju *coniugi carissimae*. To ciekawe, gdyż w dalszej części tekstu autor epitafium obdarza zmarłą wieloma komplementami standardowo odnoszonymi do żon.

Ad Hic Perusina sita est – początkowo przymiotnik *situs/sita* odnoszono do osób pochowanych, a nie skremowanych, jak bohaterka omawianej inskrypcji. Z czasem objął on obie te kategorie. Por. CIL VI 26192: *Hic est illa sita pia frugi casta pudica*; CIL VI 11602: *Hic sita est Amygone Marci optima et pulcherrima*; CIL XI 7534: *Hic sita Reginae famula est cognomine Tyche*; CIL XIV 3838: *Hic est illa sita dulcis Sallustia Rufa*. Podobnych formuł można w rzymskich epitafiach znaleźć mnóstwo.

Wyjątkowe jest przywołanie miejsca pochodzenia zmarłej. Tym bardziej, że przecież urodziła się jako niewolnica.

Ad qua non pretiosior ulla – por. Prop. 1.1.30: *qua non ulla meum femina norit iter*; Ovid. *met.* 5.381: *qua nec acutior ulla; trist.* 4.4.6 *qua prior in Latio non fuit ulla foro*; Claud. *carm.* 22.135: *qua non taetrior ulla* oraz CIL X 1365: *tempore quo nullus fuit pretiosior illo sacerdos*; CIL VI 8553: *hic iacet ille situs Marcus formonsior ullo*; CIL XI 6080: *nemo mihi fuit formonsior ulla*.

W literaturze rzymskiej przymiotnik *pretiosus* pojawia się wprawdzie w odniesieniu do człowieka, ale podkreśla zwykle wartość materialną niewolnika. Por. Plaut. *Bacch.* 74; Cat. *orat.* 218a; Cic. *in Verr.* 2.2.35; Petr. *sat.* 70.1; Suet. *rhet.* 25.9. W sensie moralnym zaczyna go wykorzystywać dopiero narracja chrześcijańska, czego dowód znaleźć można na jednym z nagrobków pochodzących z końca V w. n.e. Por. CIL III 2164: *ubi cessit, quaeritur; pretiosus, quia non est*. Trudno więc definitywnie

stwierdzić, co autor epitafium miał na myśli, pisząc o Allii, że była mu „droga”. Zresztą jej wysoka wartość rynkowa jako niewolnicy nie musiała wykluczać przywiązania do niej pana, a następnie patrona.

Ad Femina de multis vix una aut altera visa sedula – por. Ovid. *ars am.* 1.344: *vix erit e multis quae neget una tibi; trist.* 1.3.16: *qui modo de multis unus et alter erat*; Prop. 2.24b.19 *una aut altera nox nondum est in amore peracta*; 2.32.29: *sin autem longa nox una aut altera lusu | consumpta est.*

Określenie *sedula* ma podkreślać domatorski charakter zmarłej. Jest to jedna z najbardziej typowych pochwał, jakimi obdarzano zmarłe małżonki – kobiety dobrych obyczajów. Por. CIL VIII 20908: *mater pia, sedula coniux*; CIL XI 4991: *ab oris | per freta per terras sedula dum sequitur*; CIL VI 8619: *neque haec indulgentia cuiquam mira videri potest cum iudicium meum fidei labori sedulitati tuae optimo iure tribui a me.*

Ad Seriola parva tam magna teneris – fraza ta upewnia w przekonaniu, że ciało zmarłej zostało poddane kremacji, a następnie jej prochy zamknięto w urnie.

Pisząc, że była „wielka” (*magna*), autor nie miał zapewne – choć nie brakuje zwolenników tej teorii – na myśli rozmiarów jej ciała za życia, ale przymioty moralne, które ją wyróżniały. Por. CIL VIII 505: *(Iu)lia amata sacerdos magna*; CIL VIII 1557: *magnis moribus femina*; CIL XII 482: *Eusebia religiosa magna ancilla*; CIL XIII 2478: *vir magnus ac mente benignus.*

W literaturze spotkać można zabieg polegający na przeciwstawieniu sobie przymiotników *magnus* i *parvus*. Por. Sen. *epigr.* 20.8: *Magnarum rerum parva sepulcra vides*; 40.2: *Visuntur magni parva sepulcra Iovis*; 46: *Iunxit magnorum casus fortuna virorum: | Hic parvo, nullo conditus ille loco est. | Ite, novas toto terras conquirite mundo: | Nempe manet magnos parvula terra duce.*

Ad Crudelis fati rector duraque Persiphone – przymiotnik *crudelis* odnoszono na epitafiach zwłaszcza do bóstw chtonicznych. Por. CIL VI 7872: *crudelis Pluton nimium saevite rapinae.*

Persefona, której poprawne imię po łacinie brzmi *Persephona*, a nie *Persiphona*, pojawia się na łacińskich inskrypcjach rzadko. Posługiwano się na nich zwłaszcza zlatynizowaną wersją imienia tego

bóstwa – *Proserpina*. *Persephona* występuje wszakże w poezji Owidiusza. Por. Ovid. *epist.* 21.47: *coniugii tempus crudelis ad ipsum | Persephone nostras pulsat acerba fores*. Co się tyczy nagrobków, por. CIL VI 27060: *liminibus rapuit me sibi Persephone*; CIL VI 28047: *funeris amborum, dic, rea Persephone*; CIL VI 17050: *Persephone votis invidit pallida nostris*.

Ad quid bona diripitis exuperantque mala? – autor inskrypcji chce powiedzieć, że jego ukochana została mu porwana, a wręcz wydarta (*direpta*) przez okrutne podziemne bóstwa. Por. CIL III 6475: *coniuge direpta meo direptaque natis | ehi mihi, fatales cur rapere Dei?*; CIL XI 2836: *qui quondam dura genitorum morte direptus*. W podobnym tonie: CIL VI 23808: *ante diem meritum hunc demersit at Strypa Pluton*; CIL VI 7898: *et saevos Pluto rapuit me ad infera templa*; CIL VI 6319: *heu Ditis foeda rapina feri*; CIL VI 25871: *rapuit sibi Ditis ad umbras*.

Ad Quaeritur a cunctis, iam respondere fatigor – por. Greg. Magn. *moral.* 15.52: *et quia in Deo oculos corporis tendere non possunt, ei obsequia praebere vel despiciunt, vel si coeperint, fatigantur*.

Ad dant lachrimas, animi signa benigna sui – w literaturze można odnaleźć paralele u Owidiusza. Pro. Ovid. *met.* 2.340: *Heliades lugent et, inania morti | munera, dant lacrimas; trist.* 1.8.28: *et lacrimas animi signa dedere sui*. Motyw łez wylewanych po zmarłym obecny jest naturalnie również w epigrafice. Por. CIL I 1222: *nec parveis flere quead lachrymis*; CIL II 4314: *donaret lacrimas*; CIL XIII 2219: *et lachrimam fatis da gemitumque meis*; CIL IX 5012: *da lector lacrumas*.

Ad Fortis, sancta, tenax, insons, fidissima custos – typowe komplementy, jakimi w epitafiach obdarzano matrony rzymskie, będące najczęściej żonami i matkami. Por. CIL V 7116: *casta pudica decens sapiens generosa probata*; CIL VI 1527 (*Laudatio Turiae*): *domestica bona pudicitiae, opsequi, comitatis, facilitatis, lanificii studii, religionis sine superstitione, ornatus non conspiciendi, cultus modici cur memorem?*; CIL VIII 7384: *conservatrix dulcissima, mater omnium hominum, parens omnibus subvenies, innocens, castissima, praestans, rarissima*; CIL VI 9499: *casta, pudens, volgei nescia, feida viro*; CIL VI 9693: *nobilis Euphrosyne, facilis formosa puella, | docta opulenta pia*

casta pudica proba; CIL VI 11602: *optima et pulcherrima*, | *lanifica pia pudica frugi casta domiseda*; CIL VIII 14379: *fideli simplici religiosae pia*; CIL VIII 20908: *haec bona familiis, mater pia, sedula coniux* | *hic corpus posuit*; CIL IX 3543: *Casta pudica pudens coniuge cara suo*; CIL X 1909: *castissimae fidelissimae pientissimae cuius plura mirabilia bene facta per singula perscribere volui*; CIL XI 6249: *Docta lyra, grata et gestu, formosa puella*; CIL XII 2143: *Castitas fides caritas pietas obsequium* | *...his ornata bonis Sofroniola in pace quiescit*; CIL XII 861: *dulcis casta viro reverens pia kara fidelis*. W literaturze zob. np. późne świadectwo Auzoniusza (Auson. par. 11.23 *Laeta, pudica, gravis, genus inclita et inclita forma*; 21.3: *nobilis haec, frugi, proba, laeta, pudica, decora*).

Przydomek *sancta* pozbawiony jest w niniejszym wywodzie wymiaru sakralnego. Stanowi on ekwiwalent przymiotnika *pura* (czysta), przez co autor chce podkreślić seksualną nieskazitelność oraz integralność sławionej kobiety. To niezwykle ciekawe wobec tego, o czym pisze niżej. Niemniej zachowania, które dyskredytowały żonę, nie musiały rzucać się cieniem na reputację wyzwolenicy. W literaturze por. Verg. *Aen.* 11.158: *sanctissima coniunx*; Ovid. *trist.* 1.6.33: *prima locum sanctas heroidas inter haberes*; Phaedr. 3.10.30: *sanctamque uxorem*; Apul. *met.* 7.7.3 *sanctissima...et unicae fidei femina*. W epigrafice por. CIL II 7898: *sola viro tu sancta tuo dum vita manebat*; CIL V 1710: *vixit cum coniuge sanctae*; CIL VIII 2035: *cum coniuge sancta pudica*; CIL VI 3452: *sanctae casta fide*; CIL VI 29609: *invida sors fati rapuisti utilem, sanctam puellam*.

Zaskakujące jest posłużenie się przez autora elogium terminem *insons*, który w epitafiach odnoszono zwykle do dzieci zmarłych w stanie „niewinności”. Por. CIL V 6202: *laeta doli expers, culpa procul, insons honesta*.

Odnosnie do wyrażenia *fidissima custos* por. Ovid. *met.* 1.562: *fidissima custos*.

Ad munda domi, sat munda foras – niestandardowy i niezwykle ciekawy komplement. Zmarła potrafiła podobać się podczas wykonywania prozaicznych, niejednokrotnie ciężkich i absorbujących prac domowych. Będąc zaś poza domem, jej stylizacja wzbudzała zainteresowanie i uznanie otoczenia, ale nie była nachalna. Nie ubierała się w sposób, który mógłby ściągać na nią ukradkowe spojrzenia mężczyzn,

a w dalszej konsekwencji plotki. Podobną zaletę zmarłej małżonki eksponuje autor mowy znanej jako *Laudatio Turiae*. Píše tam o elegancji dyskretnej, pozbawionej ostentacji. Por. CIL VI 1527: *ornatus non conspiciendi, cultus modici cur memorem?*

Ad notissima volgō – *Allia* była powszechnie znana w swoim środowisku nie ze względu na przymioty oraz fakty z jej życia, o których autor epitafium wspomina niżej, ale ze względu na doskonałą opinię, jaką się cieszyła. Pochwały podobnego rodzaju pojawiają się również na innych nagrobkach. Por. CIL V 1709: *amicabilis ab omnibus notus*; CIL VI 9032: *vita innocentiaque omnibus cognitus*; CIL VI 32082: *cuius pudicitiam mores integritatem nemo qui nesciret fuit*; CIL VI 37805: *a cuius beneficia omnibus cognita*.

Ad exiguo sermone, inreprehensa manebat – wystrzegąca się obmowy, produkowania plotek i czczej gadaniny, co z taką zaciętością piętnowali starożytni autorzy. Por. Lucill. 1015: *M. gaudes, cum de me ista foris sermonibus differs | et male dicendo in multis sermonibus differs*; Cic. *ad Q. fr.* 1.1.17: *multa enim quae recte committi servis fidelibus possunt, tamen sermonis et vituperationis vitandae causa committenda non sunt*; Ovid. *met.* 12.56: *E quibus hi vacuas implent sermonibus aures*; Petron. *sat.* 129.2: *Veritus puer, ne...daret sermonibus locum*; Iuv. 14.152: *Sed qui sermones, quam foede bucina famae!*; Tac. *ann.* 3.6: *utque premeret vulgi sermones, monuit edicto*; 13.6: *in urbe sermonum avida*.

Podobne wykorzystanie wyrażenia *inreprehensa* znaleźć można u Owidiusza. Por. Ovid. *trist.* 5.14.21: *nam tua, dum stetimus, turpi sine crimine mansit, | et tantum probitas inreprehensa fuit*.

Prima toro delapsa fuit, eadem ultima lecto – Por. Cat. *agr.* 5.5: *primus cubitu surgat, postremus cubitum eat*; Ovid. *amor.* 3.1.49: *per me...didicit...Corinna | ...delabique toro tunica velata soluta*; Apul. *met.* 5.20: *toro delapsa*.

Ad lana cui e manibus nuncquam sine caussa recessit – przynajmniej od czasów Penelopy czekającej na Odyseusza przedzenie wełny stanowiło zajęcie kobiet, które dbały o reputację (por. Hom. *Od.* 18.319–322). W okresie cesarstwa był to wprawdzie już jedynie topos, ale za to bardzo mocny. Jeszcze imperialna propaganda

wczesnego pryncypatu starała się przekonać rzymskie społeczeństwo, że ciesząca się fatalną sławą córka wskrzesiciela republiki i odnowiciela obyczajów, Oktawiana Augusta, osobiście zajmowała się przędzeniem oraz wyrabianiem koszul dla ojca (por. Suet. *Aug.* 64). Wątek „tkacki” obecny jest naturalnie na licznych epitafiach. Por. CIL II 1699: *lanifici praeclara*; CIL III 754: *nec labos huic defuit nec vellerum inscia fila | parca manu, set larga meo in amore mariti*; CIL V 6808: *gravitatem officio et lanificio praestitei*; CIL VI 11602: *lanifica pia pudica frugi casta domiseda*; CIL VI 15346: *lanam fecit*; ILAfr 156: *lanifica nulla potuit contendere Arachne*. Pojawia się również w piśmiennictwie chrześcijańskim. Por. Auson. *par.* 16.4: *lanificaeque manus*; 12.5: *docta satis vitamque colu famamque tueri*. We wczesnochrześcijańskiej sztuce pojawiły się nawet przedstawienia Matki Bożej z wrzecionem.

Ad opsequioque prior nulla moresque salubres – posłuszeństwo stanowi jedną z najczęściej i najchętniej wychwalanych kobiecych zalet. W literaturze por. Quint. *decl.* 327.14: *Tu porro in uxore nihil aliud exspectas, quam fecunditatem? „Non parit”, sed obsequium, sed fidem praestat*; Plin. *paneg.* 83.8: *nam uxori sufficit obsequii gloria*. Motyw ten obecny jest naturalnie również w epitafiach. Por. CIL II 1399 oraz CIL VI 3452: *coniugis obsequio*; CIL III 14292: *cuius simplicitas et obsequientia laudatur*; CIL VI 3452: *coniugis obsequio meruit in munere functae sephulcrum*; CIL XII 2143: *castitas fides caritas pietas obsequium | et quaecumque deus feminis inesse praecepit*; CIL XIII 5383: *vixit inculpata marito | obsequio raro, solo contenta marito*.

Ciekawym wyrażeniem, zwłaszcza na tle tego, co zostanie powiedziane niżej, są sławione „czyste obyczaje” zmarłej (*mores salubres*). Jest to formuła o tyle nietypowa, że w języku prawniczym mówiono raczej o dobrych obyczajach (*boni mores*). W inskrypcjach pojawiają się tymczasem „obyczaje łagodne” (*mores benigni*; por. CLE 737: *quid pudor castus, quid sancta fides moresque benigni*) oraz „obyczaje przejryste” (*mores facundi*; por. CIL VIII 403: *fuit enim forma certior moresque facundi*), ale nigdy *mores salubres*.

Ad Haec sibi non placuit, numquam sibi libera
v i s a – bardzo ciekawy i lekceważony w literaturze przedmiotu ustęp, który może posłużyć do wyjaśnienia motywów postępowania bohaterki

elogium opisanych niżej. Dla dzieci i wnuków byłych niewolników wyzwolenie ich ojców i dziadków odgrywało niesłychanie ważną rolę i determinowało ich życie. Dość powiedzieć, że rzymski poeta Horacy był synem wyzwolenca (Suet. *vit. Hor.* 1). Gdyby nie łaska, jakiej kiedyś dostąpił jego ojciec, on sam – mimo niekwestionowanego talentu – z pewnością nie miałby szans na tak spektakularny awans społeczny. Akt wyzwolenia nie wpływał wszakże na realia dnia codziennego większości wyzwolenców. Nadal mieszkali w domostwie swego patrona i wchodzili w skład jego „domu” jako klienci. Wydaje się, że wyzwolenie nie zmieniło wiele również w trybie życia *Allii Potestas*. Niewykluczone, że to ona sama czuła się przytłoczona aktem łaski i robiła wszystko, by w wymiarze praktycznym wszystko zostało po staremu. Tym bardziej że – jak już powiedziano – patron nie wyzwolił jej w celach matrymonialnych. Pytanie: „po co więc to zrobił?” musi jednak pozostać bez odpowiedzi.

Ad Candida, luminibus pulchris, aurata capillis – z wersów przebija wyraźna fascynacja autora epitafium powierzchownością wyzwolenicy. Opis, który rozpoczyna się w tym miejscu, zdecydowanie odbiega od charakterystyk, jakie mężowie sporządzali swym małżonkom. Por. Catull. 13.4: *non sine candida puella*.

Ad pectore et in niveo brevis illi forma papillae – por. Tib. 1.4.12: *hic placidam niveo pectore pellit aquam*; Sen. *Herc.* 545: *et peltam et nivei vincula pectoris*; Manil. 1.751: *mollior, e niveo lactis fluxisse liquorem* | ...*pectore*; Stat. *Theb.* 9.883: *ibat purpureus niveo de pectore sanguis*; Claud. *carm. min.* 8.3: *pectore dum niveo miserum tenet anxia nutrix*.

Zaskakujące jest użycie przez autora rzeczownika *papilla*. W literaturze przyjmuje on bowiem zwykle znaczenie neutralne. Przywołuje się go raczej w znaczeniu anatomicznym. Powodem mógł być sygnalizowany już wyżej wpływ Owidiusza na pogrążonego w żalobie patrona. Poeta odwołuje się bowiem do tego terminu stosunkowo często i to bynajmniej nie w sensie technicznym. Por. Ovid. *amor.* 1.4.37: *habiles papillae*; *ibidem* 1.5.20: *forma papillarum quam fuit apta premi*!; *ibidem* 2.16.11: *tunc ego te cupiam, domina, et tetigisse papillas*.

Ad Quid crura? *Atalantes status illi comicus ipse* – mityczna Atalanta zasłynęła z tego, że była nadzwyczaj lekka

i (do czasu) niepokonana w biegach. Jej nogi wychwalał również Owidiusz. Por. Ovid. *amor.* 3.2.29: *Talia Milanion Atalantes crura fugacis | optavit manibus sustinuisse suis; ars am.* 3.775: *Milanion umeris Atalantes crura ferebat: | si bona sunt, hoc sunt accipienda modo.* Omawianą frazę próbowano tłumaczyć różnie. Najbardziej naturalne wydaje się odniesienie jej do zachwytu, z jakim autor epitafium wspominał kształt nóg ukochanej. Nie przekonują próby odniesienia jej do starożytnej rzeczywistości teatralnej. Nie można natomiast wykluczyć, że wysławiając nogi wyzwolenicy, patron pragnął w subtelny sposób zwrócić uwagę na jej obrotność i pracowitość.

Ad Anxia non mansit, sed corpore pulchra benigno – pochwała ta definitywnie burzy sielankowo-żałobny nastrój budowany od początku utworu, dlatego próbowano ją tłumaczyć na różne sposoby. Zasłynęła jako „zdanie-sfinks”.

Ad Levia membra tulit, pilus illi quaesitus ubique – podkreślenie zwiewności kobiety koresponduje z przywołanym wyżej porównaniem do Atalanty. Nie wydaje się, by – jak chcieli niektórzy dwudziestowieczni uczeni – frazę *pilus illi quaesitus ubique* należało rozumieć w taki sposób, że Allia Potestas się nie depilowała. Nie należy jej odczytywać dosłownie. Bohaterka epitafium z pewnością nie była zarośnięta jak niedźwiedz.

Ad quod manibus duris fuerit culpabere forsitan – por. Ovid. *trist.* 1.1.35: *ut peragas mandata liber culpabere forsitan.* „Zarzut”, jaki rzekomo mógłby zostać postawiony przez niektórych, w istocie jest pięknym komplementem. Autor wspomnienia po raz kolejny w subtelny sposób zwraca uwagę na pracowitość swojego ideału.

Ad nil illi placuit nisi quod per se sibi fecerat ipsa – por. Lucr. 3.145: *sibi solum per se sapit*; 3.684: *per se sibi vivere solam*; Hor. *epist.* 1.17.1: *satis per te tibi consulis.*

Ad mansit et infamis, quia nil admiserat umquam – motyw zgody, w jakiej zmarły(-a) żył(-a) z otoczeniem, zwłaszcza ze współmałżonkiem, występuje często w rzymskich epitafiach. Por. CIL V 5343: *sine ulla turpi fama*; XI 6204: *de cuius pudore nemo dicere*; CIL XIV 963: *sine infamia.* W odniesieniu do frazy *nil admiserat* por. Ovid. *Pont.* 4.14.23: *nihil admisi, nulla est mea culpa.*

Haec duo dum vixit iuuenes ita rexit amantes – fraza najbardziej zaskakująca i zarazem enigmatyczna.

Uczni, którzy za wszelką cenę starali się ocalić „honor” Allii Potestas, postawili tezę, że *amantes*, o których mowa w tekście, to młodzi chłopcy oddani wyzwolenicy na wychowanie. W istocie termin ten incydentalnie stosowany był w kontekstach innych niż seksualne. Por. CIL III 5295: *feci dolum neque duos par tibi amantes*. Co się zaś tyczy czasownika *regere*, to również zgadza się, że był on wykorzystywany w łacińskiej literaturze w znaczeniu „wychowywać”, „kształcić”. Por. Cic. Att. 10.6.2: *vellem suscepisses iuuenem regendum*; 10.7.3 *Quem tamen nos disciplina regimus*; Suet. Claud. 9.1: *indignate ac fremente Gaiopatruum potissimum ad se missum quasi ad puerum regendum*. Nie można tym samym definitywnie wykluczyć, że obaj młodzieńcy byli synami, braćmi lub podopiecznymi zmarłej.

Większe uznanie zyskał jednak w nauce pogląd, zgodnie z którym autor epitafium miał na myśli kochanków Allii, z którymi utrzymywała intymne relacje w jednakowym czasie. Na tym polu debata skoncentrowała się na próbach znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy autor epitafium był jednym z nich, czy też osobą trzecią od wymienionej dwójki niezależną. Najwięcej zastrzeżeń zgłosili w tym miejscu romaniści, którzy przytoczyli szereg argumentów natury prawnej oraz... moralnej. Stwierdzili, że tego rodzaju *quasi*-poliandryczny układ nie był zgodny ze standardami prawa rzymskiego. Wskazywali, że utrzymywanie go niosło za sobą ryzyko ściągnięcia na siebie oskarżenia o *stuprum*, że w sensie moralnym kobieta, pozwalająca sobie na podobne ekstrawagancje, była w oczach społeczeństwa zerem, że można ją było zaliczyć w poczet prostytutek i że podobny tryb życia wykluczał możliwość odniesienia do niej litanii komplementów w rodzaju *sancta, insons, fidissima custos, moresque salubres*.

Wersy mówią jednak same za siebie. *Amantes* w łacińskiej literaturze to najczęściej kochankowie (Plaut. Merc. 82: *Amens amansque animum affirmo meum*; Ter. Andr. 218: *Nam inceptio est amentium, haud amantium*), a czasownik *regere* można odnosić również do stosunku nadrzędności w relacji o charakterze intymnym (por. Hor. carm. 3.24.19: *nec dotata regit virum coniunx*; Tac. ann. 13.6: *in eo qui a femina regeretur*).

Oczywiste wydaje się przy tym, że opisywany w epitafium związek, jaki wytworzył się pomiędzy dwiema lub trzema osobami, nie musiał wcale korespondować z ówczesnymi realiami prawnymi lub socjalnymi. Mógł przybrać charakter pewnej skrywanej w domowym zaciszu anomalii. Pamiętajmy, że *Allia* urodziła się jako niewolnica i wzrosła w klimacie, który odbierał jej swobodę dysponowania własnym ciałem. Z jednej strony mógł ją miewać nie ten, kogo wybrała, ale ten, kto miał do niej prawo, z drugiej stosunek niewolników do własnego ciała różnił się znacznie od postawy, jaką kształtuje w nas moralność chrześcijańska i prawa człowieka. W Rzymie rzadko mówiono głośno o tym, co niewolnicy robili ze sobą i między sobą. O ile prawnicy rzymscy z naciskiem podkreślali monogamiczność małżeństwa i konkubinatu, o tyle już w sprawach związków niewolników oraz niewolników i osób wolnych (*contubernium*) nie wykazywali podobnego zaangażowania. Nie wydaje się, by budziły one głębsze zainteresowanie ustawodawcy i doktryny, o ile nie godziły w porządek społeczny oraz przynosiły właścicielom korzyści w postaci „przychówku”.

W komediach pojawiają się wątki pożycia w trójkącie. Por. Plaut. *Stich.* 729-733: *Haec faciest amare inter se rivaes duos, | uno cantharo potare, unum scortum ducere. | Hoc memorabilest: ego tum sum, tu es ego, unianimi sumus. | Unam amicam amamus ambo; mecum ubi est, tecum est tamen; | tecum ubi autem est, mecum ibi autem est: neutri neuter invidet*; Ter. *Andr.* 86-88: *Phaedrum aut Cliniam | dicebant aut Niceratum (nam hi tres tum simul | amabant)*. Por. również Prop. 1.5.29-30: *sed pariter miseri socio cogemur amore | alter in alterius mutua flere sinu*. Jeszcze wymowniejsze są inskrypcje nagrobkowe, których treść można rozumieć bardzo różnie. Por. CIL VI 6647: *Hygiae Flaviae Sabinae Opstetr(ix) vixit ann. XXX Marius Orthus et Apollonius contubernali carissimae*; CIL VI 7297: *D.M.S. Panope ornatrix Torquate Q. Volusi vixit annis XXII et Phoebe a speculum vixit annis XXXVII spendo contubernalibus suis bene merentibus fecit et sibi loc. d. dec. decu.*; CIL VI 22738: *Dis manibus Musae bene merenti Amemptus Euhodus Germanus contubernali karissimae fecer(unt)*; CIL VI 26036: *D.M. Scriboniae Helpidi Trophimus Cantri Tauri ser contubernali suae et Abascantus Scribon Papiriani ser merentissimae et pientissimae benemerenti suae*

posuerunt; CIL VI 26451: *Dis manibus Serviliae Successae Primus et Secundio contubernales benemer(enti) fecerunt vixit annis XXX*; CIL VI 28534: *Dis manibus Veraniae Thaumaste piissimae contubernali bene de se merenti Q. Veranius Pharnaces et Agathemer(us) fecerunt v(ixit) a(nnis) XXXX*; CIL VI 33666: *D.M.S. Vettidiae Cresimeni contubernali carissimae fecerunt Maior et Thallus bene merenti pientissimae*; CIL VI 36456: *Dis manibus Trophimus Marciae divi T(iti) Ogulniae Zmyrnae et Ti. Cl(audius) Eutyclus contubern(al)i carissimae et piissimae b(ene) m(erenti) fecerunt*. Najbardziej ewidentnym przykładem życia w trójkącie, który został uwieczniony na nagrobku, jest jednak epitafium niejakiej Lesbii, która – podobnie jak Allia – dzieliła swe ciało z dwoma mężczyznami. Por. CIL VI 21200: *Lesbiae Ossa hic sita sunt | Hospes sta et lachruma, si quicquam humanitus in te (e)st, | ossua dum cernis consita maesta mihi, | quoius laudati mores et forma probata (e)st | Anchialao, quem cura anxia debilitat. | Lesbia sum quae dulcis mores sola reliqui | et quod vitam vivens parvi in officieis. | Sei nomen quaeris, sum Lesbia, si duo amantes, | Anchialaus dulcis cum suavi homine Spurio. | „Sed quid ego hoc cerno?” mea sunt hic ossua in olla | consita. Vive o spes dum licet atque vale*. Pod adresem powyższego tekstu można wysunąć dokładnie te same zarzuty, które prawnicy przedstawili w związku z historią Allii Potestas. Owszem, zachowania opisane w obu inskrypcjach nie należały do społecznego kanonu, ale co z tego? Obecnie opinia społeczna z równą niechęcią odnosi się do osób żyjących w trójkątach lub do tzw. swingersów. Zjawiska te jednak istnieją, czy się to komuś podoba, czy nie.

Wyżej wspomniano już, że Allia nigdy nie uważała się za osobę wolną. Relację ze swoimi kochankami zawiązała zapewne, będąc jeszcze niewolnicą, a po wyzwoleniu nie zakończyła jej, ale kontynuowała funkcjonowanie w tym układzie aż do śmierci. Jaką rolę odgrywał w nim patron, nie wiadomo. Jest za to pewne, że w tych okolicznościach sławiona w elogium kobieta była bardzo słabym materiałem na żonę dla rzymskiego obywatela. Aulus wyzwolił ją i nadał zapewne spore przywileje w domu. Nie poważył się jednak poślubić, skoro wszystko zostało po staremu.

Ad exemplo ut fierent similes Pyladisque et Orestae – autor po raz kolejny odwołuje się do mitologii, przywołując

tym razem nierozłączną parę kuzynów: Pyladesa i Orestesa. Orestes dorastał w domu Pyladesa, który na resztę życia stał się jego powiernikiem i najlepszym przyjacielem. W literaturze rzymskiej obaj ucieleśniali symbol przyjacielskiego oddania i lojalności (Cic. *de fin.* 2.6.4; Cic. *Lael.* 24; Ovid. *rem.* 589; *trist.* 1.5.21; 1.9.27; 4.4.69; 5.6.25; *Pont.* 3.2.67-85; Mart. 6.11.1-4; Plut. *amic. mult.* 2 E 93; Dio Chrys. 74.28). Fraza ta pozostaje w zauważalnej opozycji do żalów patrona, przeklinającego na epitafium niełojalną wyzwolenicę, z którą wiązał spore nadzieje. Por. CIL VI 20905: *Hic stigmata aeterna Acte libertae scripta sunt vene[n]ariae et perfidae dolosae duri pectoris clavum et restem | sparteam ut sibi collum alliget et picem candentem | pectus malum comburat suum manumissa grati(i) s | secuta adulterum patronum circumscripsit et | ministros ancillam et puerum lecto iacenti | patrono abduxit ut animo desponderet solus | relictus spoliatus senex.*

Ad una domus capiebat eos unusque et spiritus illis – por. Ovid. *trist.* 4.4.72: *qui duo corporibus mentibus unus erant.* W materiale epigraficznym por. CIL V 6729: *una domus mens una fuit;* CIL VI 25547: *hic erit et nobis una aliquando domus;* CIL VIII 5798: *uno animo uno Consilio;* CIL XI 1122: *unus amor iunxit, nunc premit una quies;* CIL XII 5349: *fuit una duorum mens.*

Ad femina quod struxit talis, nunc puncta lacesunt – rzeczownik *puncta* oznacza w niniejszym kontekście słowne razy, wyrazy obelżywe, pretensje.

Ad Aspiciate ad Troiam, quid femina fecerit olim! – odwołanie do słynnej Heleny, żony spartańskiego króla Menelaosa. Według homeryckich eposów jej nieodpowiedzialny romans, a następnie ucieczka z trojańskim królewiczem Parysem stały się przyczyną wyniszczającej wojny, a następnie unicestwienia miasta Troi. Obok Pandory Helena Trojańska stała się archetypem kobiety ściągającej nieszczęście. Por. Ovid. *amor.* 2.13.17: *Nec belli est nova causa mei: nisi rapta fuisset | Tyndaris, Europae pax Asiaeque foret;* Sen. Ag. 1008: *ut patria fata Troicis lueret malis, | perisse dono feminae, stupro, dolo.*

Zabieg ten ma podkreślić wyjątkowość Allii. Była kobietą, a jednak – w przeciwieństwie do tylu innych – udało jej się dokonać wielkich rzeczy i zbudować coś dobrego. Nieprzypadkowe wydaje się również

zestawienie jej z Heleną Trojańską, która uchodziła za najpiękniejszą kobietę starożytnego świata. Allia, chce powiedzieć jej patron, nie ustępowała jej urodą, a znacznie przewyższała charakterem i osiągnięciami.

Ad Sit precor hoc iustum exemplis in parvo grandibus uti – por. Ovid. *trist.* 1.3.25: *Si licet exemplis in parvis grandibus uti, | haec facies Troiae, cum caperetur, erat.*

Ad Hos tibi dat versus lachrimans sine fine patronus – por. Ovid. *epist.* 3.15: *at lacrimas sine fine dedi.* W materiale epigraficznym por. CIL VI 10244: *sine fine gemunt*; CIL VI 26680: *lugunt sine fine parentes*; CIL XIII 11985: *sine fine doleto.*

Ad cui nuncquam es pectore adepta – odwołanie się do toposu miłości silniejszej niż śmierć. Podkreślić należy, że w obyczajowości pogańskiej tego rodzaju deklaracje wierności przekraczające granice śmierci nie należały do częstych. Oświadczenie Aulusa jest tym bardziej zaskakujące, że mamy przecież do czynienia z relacją pomiędzy wolnym obywatelem i jego wyzwolenicą.

Ad munera grata dari – por. CIL VI 30106: *munera digna dare*; CIL VI 15876: *verba meo cineri saltem gratissima dona*; CIL VIII 2803: *credo tibi gratum, si haec quoque Tartara norunt*; CIL XI 1273: *Liberta hoc titulo patronum pietatis honorat | quicquid id est, gratum Manibus officium*; CIL XI 11597: *tres nati tibi iam figimus probo parenti | quod gratum tumulum videtur esse.*

Ad Qui sine te viuit, cernit sua funera vivos – bardzo popularny topos wykorzystywany w inskrypcjach nagrobkowych. Po stracie bliskich żyjący często przyrównywali swoją egzystencję do bliskiej śmierci wegetacji. Por. CIL VIII 152: *nulla spes vivendi mihi sine coniuge tali*; CIL II 4427: *dulcem carui lucem cum te amisi ego coniunx*; CIL III 8135: *qui caruit vita quom caret hac anima*; CIL VI 30115: *Suscipe me sociam tumulis dulcissime coniux, | cum mors est tecum non meruisse mori. | Hic mea mens simul est, simul hic mea vita sepulta, | mortem ferre tuam mors mihi semper erit*; CIL VI 1537: *infelicissima mater, que vidit funus suum crudelissimum.* W literaturze miłosnej pojawia się on w podobnym znaczeniu, ale jego kontekst jest naturalnie inny. Por. Ovid. *amor.* 3.11.39: *sic ego nec sine te nec tecum vivere possum*; *epist.* 3.140: *quam sine te cogis vivere, coge mori.* Odprysk owidiańskiego konceptu

zachował się na jednym ze ściennych napisów (sgraffito) w Pompejach. Por. CIL IV 1837: *ergo coge mori quem sine te vivere cogis.*

Ad Auro tuum nomen fert ille refertque la-
certo – por. Ovid. *trist.* 1.7.6: *in digito qui me fersque refersque tuo, |*
effigiemque meam fulvo complexus in auro | cara relegati, quae potes,
ora vides.

Powyższy owidiański passus, na którym zapewne wzorował się autor epitafium, dał uczonym okazję do dyskusji, czy w tekście jest mowa o bransolecie, naszyjniku czy też może o pierścieniu. Konserwatywnie nastawieni badacze, zwłaszcza niemieccy, wykluczyli dwa pierwsze warianty jako „niemęskie”. Opierając się na obiegowych stereotypach, założyli, że rzymski obywatel i szanowany pan domu winien raczej nosić imię ukochanej na pierścieniu, jak w kulturze chrześcijańskiej od czasów nowożytnych małżonkowie na obrączkach nosili i noszą wygrawerowane personalia męża lub żony. Zapomnieli o jednym: historia kołem się toczy. Gdyby ci panowie, odziani w koszule o wysokich i usztywnionych kołnierzykach, mieli okazję przyjrzeć się temu, w co ubierają się i co noszą obecnie mężczyźni (zwłaszcza w Niemczech i we Włoszech!), z pewnością nie byłiby już tak pewni swego.

Autor epitafium wielokrotnie dowiódł, że był osobą nietypową, a jego zachowanie trudno wpisać w kanony społecznej poprawności nawet w antycznym Rzymie słynącym z tolerancji i liberalizmu. Tym samym nie tylko nie można wykluczać, ale należy wręcz zakładać, że nosił biżuterię, na której kazał wygrawerować imię ukochanej. Co to mogło być? *Armilla, brachiale, torques, spinter, viria, periscelis?* Tego niestety raczej się już nie dowiemy.

Ad Quantumcumq(ue) tamen praeconia nostra
valebunt, | versiculis vives quandiucumque meis –
por. Ovid. *trist.* 1.6.35: *quantumcumque tamen praeconia nostra valebunt,*
| carminibus vives tempus in omne meis.

Ad Effigiem pro te teneo solacia nostri, | quam
colimus sancte sartaque multa datur – odnośnie do wizerunków, które
podtrzymują pamięć o zmarłych, por. Stat. *silv.* 2.7.128: *at solacia vana*
subministrat | vultus, qui simili notatus auro | stratis praenitet incubatque
somno | securae; Plin. epist. 2.1.12: Verginium cogito, Verginium video,

Verginium iam vanis imaginibus, recentibus tamen, audio, adloquor, teneo; Tac. Agr. 46: Id filiae quoque uxorique praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque eius secum revolvant... non quia intercedendum putem imaginibus quae marmore aut aere finguntur, sed, ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt.

Ad Sed tamen infelix cui tam sollemnia mandem – wyrażenie *sollemnia* odnieść należy do odprawianych na cześć zmarłego ceremonii pogrzebowych. Por. Verg. *Aen.* 6.380: *et tumulo sollemnia mittent*; Tac. *ann.* 15.64: *sine ullo funeris sollemni crematur*; CIL IX 6315: *at vos, o Manes, his parcite: ni parcetis, | credite mihi, nemo referet sollemnia vobis*; CIL VI 13101: *ut possint tibi facere post te sollemnia.*

Zawyczaj obowiązek pochówku spadał na osobę najbliższą zmarłemu. Żaląc się, że to Allia zajmie się jego pogrzebem, autor epitafium po raz kolejny daje swój wyraz przywiązania do niej.

Pojawiający się w powyższej frazie czasownik *mandare* sprowokował jałową dyskusję na temat rzekomo istniejącego w prawie rzymskim *mandatum post mortem*. Głosy dopuszczające taką możliwość rychło zamilkły jednak wobec nieubłaganych faktów, spośród których na czoło wysuwają się dwa. Po pierwsze, prawo rzymskie nie miało monopolu na posługiwanie się czasownikiem *mandare*. Po wtóre zaś, dziwnym zbiegiem okoliczności epitafia niezwykle rzadko w precyzyjny sposób operują prawniczą terminologią. Owszem, często poza testamentem zostawiano dziedzicom wskazówki odnośnie do pogrzebu czy aranżacji grobu, ale należy lokować je raczej w sferze zwyczajów, a nie istnienia jakiejś sztywnej instytucji prawnej. Podchodzono do nich wszakże z całą powagą. Por. CIL VI 30112: *quod super est, tumulum tibi feci libenter: | non mihi mandasti, sed vivos saepe volebas*; CLE 1982: *Iulia fida mihi coniunx aequaeva iucunda, | quod tua mandavit fieri suprema voluntas, | hoc ego perfeci parens praecepto maritus.*

Ad Ei mihi! Vicisti: sors mea facta tua est – por. Ovid. *trist.* 1.5.2: *et cui praecipue sors mea visa sua est*; *epist.* 14:70: *paene manus telo saucia facta tua est.*

Żal z powodu tego, że ukochana osoba wyprzedziła autora epitafium i pierwsza odeszła, często pojawia się na rzymskich inskrypcjach

nagrobkowych. Por. cfr. CIL II 1504: *optaram in manibus coniugis occidere*; CIL VI 1779: *felix maritum si superstitem mihi divi dedissent*; CIL VI 12853: *Basileus fecit quod fieri ab illa cupiebat*; CIL VI 30105: *Tertia quom essem me primam speravi fore*; CIL XI 1800: *quam abstulit nefanda dies et atra petitio sua funere mersit immeritam ante tempus*; CIL XI 1856: *quod maxima vota cupiit virginea manibus est sepulta mariti*; CIL IX 1921: *quod fore morte mea speraram a coniuge nobis*.

Ad Laedere qui hoc poterit, ausus quoque laedere divos – rodzaj ostrzeżenia, które ma zabezpieczyć bezpieczeństwo grobu, a w konsekwencji spokój cieni Allii Potestas. Mimo że znieważenie grobu (*sepulchri violatio*) należało do czynów naruszających sferę sacrum i powodowało konflikt nie tylko z doczesnym wymiarem sprawiedliwości, ale i ze światem przerażających pozaziemskich sił, do naruszenia nietykalności miejsc pochówku dochodziło notorycznie. Czyny te mogły przyjmować różnorakie formy: zdewastowanie grobowca, zrównanie go z ziemią w celu zwiększenia areału uprawnego, splądrowanie w nadziei znalezienia kosztowności, profanacja zwłok itd. Najbardziej obawiano się – i tego rodzaju czyny należały zapewne do najczęstszych – wniesienia do grobowca cudzych szczątków zwłok.

Chociaż przeciwko tego rodzaju czynom zwracało się prawo sakralne (pontyfikalne), prawo cywilne oraz prawo karne, fundatorzy grobowców rzadko kiedy czuli się w pełni bezpieczni. Dlatego niejednokrotnie sami zabezpieczali się przez umieszczanie na epitafiach ostrzeżeń i klątw. Por. CIL VI 6825: *rogo ni noceas*; CIL VI 5886: *rogo per deos superos inferosque ni velitis ossa mea violare*; CIL VI 7191: *quicunque hinc clavos exemerit in oculos sibi figat*; CIL VI 20459: *si quis titulo manus intulerit, non illunc recipiat tellus*; CIL VI 29945: *quisque huic titulo manus intulerit, sale et aqua desideret*; CIL VI 36467: *opto ei ut cum dolore corporis longo tempore vivat et cum mortuus fuerit, inferi eum non recipiant*.

Ad haec titulo insignis, credite, numen habet – fraza *numen habet* podkreśla uświęcony charakter grobu (*res religiosa*), a także stanowi przykład mglistych, niespójnych i rozmytych wyobrażeń Rzymian na temat życia pozagrobowego. Termin *numen* można odnieść do posiadającej boski charakter siły, która wymyka się ludzkiej kontroli, ale sama może na losy ludzkie wpływać. Święty charakter cieniów

zmarłego, którym szacunek należało okazywać w pierwszej kolejności przez nienaruszanie miejsca pochówku, podkreślano w epitafiach na różne sposoby. Por. CIL XII 5271: *sacratam cunctis sedem ne laedere viator*; CIL XII 5275: *durae mortis sacratos laedere Manes*; CIL VI 5767: *hic tumulus fructi sacer est quem laedere noli hospes*; CIL VI 14098: *quisquis ei laesit aut nocuit Severae inmerenti domine sol tibi commendo tu indices eius mortem*; CIL VI 29946: *quisquis hoc sustulerit aut laeserit ultimus suorum moriatur*.

Literatura:

- ADCOCK F.E., *Women in Roman Life and Letters*, G&R 14/1945, s. 1–11.
- ALBINI G., *Dis Manib. Alliae A.L. Potestatis... Alcune osservazioni*, «RAIB» 7/1913-1914, s. 31-36.
- ARMINI H., *De epitaphio Alliae Potestatis*, «Eranos» 25/1927, s. 105-122.
- BOAS M., *Cato und die Grabinschrift der Allia Potestas*, «RhM» 81/1932, s. 178-186.
- BRUGI B., *L'elogio di Allia Potestas perugina. Nuovo titolo sepolcrale romano*, «AIV» 72.2/1913, s. 829-834.
- BRUGI B., *Per l'onore di Allia Potestas perugina*, «AIV» 73.2/1913, s. 415-429.
- CASTELLI G., *Alcune osservazioni giuridiche sull'epitaffio di Allia Potestas*, «RIL» 47/1914, s. 369-380.
- COSTA E., *L'elogio di Allia Potestas*, «RAIB» 6/1912-1913, s. 30-38.
- COSTA E., *Ancora sull'epitaffio di Allia Potestas*, «RAIB» 7/1913-1914, s. 41-43.
- DESMED R., *L'építaphe d'Allia Potestas (CIL VI 37965) et ses problèmes*, «RBPh» 47/1969, s. 584-585.
- ENGSTER D., *Römisches Frauenlob und Polyandrie – die Grabinschrift der Allia Potestas*, «Archiv für Kulturgeschichte» 85.1/2003, s. 143-170.
- FOSSATARO P., *Qualche altra osservazione e proposta sull'epitaffio di Allia Potestas*, «Athenaeum» 2/1914, s. 330-334.
- FOSSATARO P., *Sull'epitaffio di Allia Potestas*, vv. 28-32, «BFC» 20/1913-1914, s. 233-234.
- GANDIGLIO A., *Intorno al v. 22 dell'epitaffio di Allia Potestas*, «A&R» 16/1913, s. 329-332.
- GIL J., *Epigraphica II*, «CFC» 13/1977, s. 287-291.
- GORDON A.E., *Illustrated Introduction to Latin Epigraphy*, Berkeley 1983.
- GURLITT L., *Die Allia-Inschrift*, «Philologus» 73/1914, s. 289-301.
- HARTMAN J.J., *De Alliae Potestatis epitaphio*, «Mnemosyne» 43/1915, s. 385-403.

- HORSFALL N.M., *CIL VI 37965 = CLE 1988 (Epitaph of Allia Potestas): A Commentary*, «ZPE» 61/1985, s. 251-272.
- JOŃCA M., *Laudatio Turiae – funebris oratio uxori dedicata. Pochwała Turii – mowa pogrzebowa ku czci żony*, Poznań 2011.
- JOŃCA M., *Znieważenie grobu w rzymskim prawie karnym*, Lublin 2013.
- KROLL W., *Die Grabschrift der Allia Potestas*, «Philologus» 72/1914, s. 274-287.
- LENCHANTIN DE GUBERNATIS M., *L'epitafio di Allia Potestas*, «RPh» 41/1913, s. 385-400.
- LENCHANTIN DE GUBERNATIS M., *Ancora sull'epitafio di Allia Potestas*, «BFC» 20/1913-1914, s. 109-114.
- LILJEHOLM A.F., *Gravskriften över Allia Potestas*, «Eranos» 21/1923, s. 97-119.
- MANCINI G., *ROMA. Nuove scoperte nella città e nel suburbio*, «NSA» 9/1912, s. 155-158.
- PASCAL C., *Una strana iscrizione metrica latina*, «A&R» 16/1913, s. 257-272.
- PROCACCI G., *A proposito dell'epitafio di Allia Potestas*, «BAAR» 4/1914, s. 49-56.
- RASI P., *Gli studi recenti sull'epitaffio di Allia Potestas e la metrica del carne*, «AIV» 73.2/1913-14, s. 687-733.
- RASI P., *Sul verso 32 dell'epitaffio Alliano*, «BFC» 23/1916-1917, s. 16.
- RIZZELLI G., *Il dibattito sulle ll. 28-29 dell'elogio di Allia Potestas*, «SDHI» 61/1995, s. 623-655.
- STAMPINI E., *Curiosità Alliane*, «RPh» 46/1918, s. 95-98.
- TERZAGHI N., *Perché Allia fu infamis? (A proposito dell'iscrizione di Allia Potestas)*, «A&R» 17/1914, s. 115-119.